
Інститут педагогічної освіти
і освіти дорослих НАПН України
Львівський навчально-науковий центр
професійної освіти Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова
Національний університет
«Львівська політехніка»

ПЕДАГОГІКА І ПСИХОЛОГІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Науково-методичний журнал

№ 4

липень – серпень

У номері:

- * Дидактика, методика
і технології навчання*
- * Психологія*
- * Соціальна педагогіка
і соціальна робота*

м. Львів

2016 р.

<p>Засновники: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України Львівський навчально-науковий центр професійної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Національний університет «Львівська політехніка»</p> <p>Фахове видання України з педагогічних і психологічних наук</p> <p>Видається один раз на два місяці з січня 1997 р.</p> <p>Реєстраційне свідоцтво КВ № 16646-5318 ПР від 24.03.2010 р.</p> <p>Адреса редакції: 79008, м. Львів-8, вул. М. Кривоноса, 10. e-mail: rppo2003@ukr.net</p> <p>Телефони: Головний редактор – (044) 440-63-88 (Київ) Заступники головного редактора – (032) 275-29-91 (Львів)</p>	<p>Головний редактор – Н. Г. Ничкало</p> <p>Перший заступник головного редактора – Ю. Я. Бобало</p> <p>Редакційна колегія: Г. П. Васянович (заст. гол. ред.), С. М. Вдович (відп. секретар), О. В. Аніщенко, Н. І. Жигайло, Я. Зімни, Я. Г. Камінецький, В. М. Корягін, О. Є. Кузьмін, І. Є. Курляк, А. В. Литвин, П. Г. Лузан, В. О. Моляко, Н. В. Мукач, О. І. Огієнко, О. М. Отич, Е. О. Помиткін, Л. П. Пуховська, В. О. Радкевич, В. В. Рибалка, Н. А. Сейко, П. І. Сікорський, Т. П. Усатенко, Л. О. Хомич, Т. С. Яценко.</p> <p>Переклад англійською мовою: О. В. Дубовик</p>
--	---

Рецензенти: доктор педагогічних наук, професор Б. І. Шуневич,
 доктор педагогічних наук, професор, А. В. Литвин,
 доктор психологічних наук, професор Н. І. Жигайло,
 доктор психологічних наук, професор Е. О. Помиткін.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України від 7 листопада 2016 р., протокол № 11.

Педагогіка і психологія професійної освіти : науково-методичний журнал. — 2016. — № 4. — 224 с.

УДК 37

Науково-методичний журнал із проблем теорії, методики і практики професійної освіти адресовано науковцям, студентам, викладачам професійно-технічних і вищих навчальних закладів, аспірантам, докторантам, усім, хто цікавиться проблемами педагогіки і психології професійної освіти.

- © Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України
- © Львівський навчально-науковий центр професійної освіти
 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
- © Національний університет «Львівська політехніка»

ЗМІСТ

ДИДАКТИКА, МЕТОДИКА І ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ

Сергій Мельник

Гене́за основних понять інформаційної безпеки в контексті професійної підготовки у вищому навчальному закладі 7

Таїсія Комар

Моніторинг становлення професійної зрілості фахівця (діагностичний етап) 18

Володимир Кравченко

Підготовка майбутніх викладачів вищої школи до творчої самореалізації як педагогічна проблема 27

Юрій Вінтюк

Професійна компетентність майбутніх психологів: її сутність і можливості формування 36

Наталя Вовчаста

Мотивація як чинник вивчення іноземної мови за професійним спрямуванням фахівцями цивільного захисту 48

Катерина Долгош

Формування культури майбутніх фахівців міжнародної діяльності ... 58

Маргарита Шкабаріна

Структура педагогічної креативності майбутніх учителів початкової школи 66

Ігор Фесів

Стан професійної самовизначеності школярів на Буковині в сучасних умовах 75

ПСИХОЛОГІЯ

Наталя Жигайло, Марія Стасюк

Роль емоційного інтелекту в процесі професійної освіти 87

Ольга Гріньова

Вплив рефлексії на проектування життєвого шляху особистості 98

Наталя Сургунд

Особистісний вибір у контексті подолання криз професійного розвитку на основі професійної мобільності: синергетичний аспект 109

УДК 159.923.2

Ольга Гріньова

ВПЛИВ РЕФЛЕКСІЇ НА ПРОЕКТУВАННЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ОСОБИСТОСТІ

На сучасному етапі розбудови Української держави, в умовах соціально-політичної ситуації, що швидко змінюється, загострення економічної кризи проблема ефективного управління людиною своїм життям набуває високої актуальності й соціальної значущості. Процеси самопроекткування індивідуума проявляються у різних модусах його життєвого світу: особистісного і професійного самовизначення, набуття етнічної ідентичності, розгортання духовного потенціалу. Життєві вибори людини у різних аспектах її буття є «вузловими», часто незворотними моментами її життєвого шляху. Тому вибір людиною свого своїх життєвих перспектив супроводжується глибокими емоційними переживаннями й усвідомленням відповідальності за цей вибір.

Водночас життєві вибори людини – це і її екзистенційні вибори, оскільки основою їх здійснення є рефлексивне осмислення власного «Я» та свого життєвого шляху, вихід за межі конкретного буття та вироблення механізмів суб'єктного управління ним. З набуттям громадянської та соціальної зрілості особистість уперше зустрічається з необхідністю самостійно обирати свій життєвий шлях і проектувати своє майбутнє. Необхідною умовою вирішення цього складного життєвого завдання є вироблення відповідних психологічних механізмів. До таких механізмів належить рефлексія.

Проблема рефлексії у фаховій літературі не є новою. У дослідженнях вчених представлені різні наукові позиції щодо інтерпретації цього феномена. Згідно з Л. Виготським, рефлексія – це відображення у свідомості людини власних психічних процесів. Рефлексія забезпечує виникнення нових зв'язків і співвідношень психічних функцій особистості [4].

С. Рубінштейн розглядав виникнення і переживання особистістю рефлексії світу й себе як необхідну умову розвитку її свідомості. Розвиток усвідомлених ставлень особистості до ідейного змісту суспільної реальності сприяє досягненню нею якісно нового рівня розвитку духовної діяльності – «...діяльності, що має той чи інший духовний зміст» [9, с. 233].

У роботах сучасних учених із проблеми рефлексії це психічне утворення розглядається як переосмислення і перебудова людиною своєї сві-

домості, ставлення до світу в цілому (С. Степанов, І. Семенов [13]), здатність до суб'єктного, незалежного від власних потягів управління своїм життям (В. Слободчиков, Є. Ісаєв [12]), «метамозок», системне і синтетичне утворення, яке здійснює саморегуляцію особистості та забезпечує її усвідомлене управління своїм життям (А. Карпов [6]) та ін.

Вчені підкреслюють, що рефлексія є механізмом інтегративного осмислення індивідуумом буття як єдиного цілого з одночасним виходом за межі цього буття. Відтак особистість набуває здатності суб'єкта, творця свого буття, стає автором творення і здійснення, реалізації проекту свого життєвого шляху.

Метою даної статті є вивчення впливу рефлексії на проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку.

У дослідженнях сучасних учених рефлексія розглядається як механізм, який забезпечує діяльність особистості з руйнації створеного на попередніх етапах онтогенезу переважно соціально детермінованого життєвого проекту і створення авторського проекту життя, зумовленого власними екзистенційно-аксіологічними конструктами. Такий життєвий проект у психологічній літературі називається екзистенційним і розглядається як вищий рівень життєпроекування людини.

Так, М. Клементьєва підкреслює наявність двох рівнів розвитку рефлексії. Рефлексія безпосереднього життєвого досвіду людини є засобом осягнення нею переважно зовнішніх, соціальних аспектів своєї життєвої активності. Глибинне рефлексивне осмислення індивідуумом когніцій і ціннісно-сміслових конструктів, свого життєвого шляху, вироблених засобами рефлексії поверхневого рівня, забезпечує інтегративне осягнення ним свого буття як єдиного цілого. Вихід особистістю за рамки свого «знаного» буття і відмова від ціннісно-сміслових конструктів, вироблених на попередньому етапі індивідуального розвитку, забезпечують її перехід на рівень суб'єкта рефлексії власного життєвого шляху [7].

Здійснення особистістю глибинної рефлексії відбувається засобами її власної активності через усвідомлення недостатності поверхневого рефлексивного осмислення свого життя. Глибинна рефлексія життєвого шляху людини є водночас і життєтворчою. Вона не лише є засобом авторського перетворення особистістю свого автобіографічного наративу, але й забезпечує реалізацію власної життєвої позиції особистості в умовах самотворення свого життя [7].

У роботах С. Гуцол підкреслюється думка про те, що саме становлення ціннісно-сміслового проекту майбутнього людини дає їй мож-

ливість подолати «застрягання» у ситуативних детермінаціях свого життя. Власне проектування життєвого шляху людини, як зазначає вчена, є унікальною складною багаторівневою конфігурацією, «що результирує ... різноспрямовані вектори, орієнтовані на різні способи смислоутворення» [5]. На її думку, екзистенційна рефлексія – це механізм творення екзистенційного життєвого проекту особистості, який є «планом набуття, привласнення й реалізації життєвих смислів» [5]. Екзистенційний проект життєвого шляху людини стає ядром цілісного життєвого проекту особистості й детермінує подальшу динаміку інших складових її життєвого проекту, сформованих на попередніх етапах онтогенезу [5].

Н. Чуєва становлення життєвого проекту людини розглядає на трьох рівнях. Проект подій включає сукупність уявлень людини про «знакові» події, які відбуваються у її житті. «Знакові» події життя інтерпретуються особистістю як найбільш суб'єктивно значущі, такі, що впливають на все її подальше життя. Проект подій інтегрує уявлення людини про ключові події її життя в єдності її часової трансспективи: минулого, теперішнього і майбутнього. Одним із механізмів проекту творення подій є рефлексивне осмислення індивідумом свого минулого. Проект особистісних характеристик людини представлений переважно у майбутньому часі її життя. На цьому рівні життєпроекування людини осмислення нею вірогідності й можливостей успішності бажаних векторів самореалізації у майбутньому втілюється у конструюванні варіативних образів свого «Я» у життєвій перспективі. Найскладнішим рівнем життєпроекування людини є екзистенційний життєвий проект. Реалізація цього проекту, на думку Н. Чуєвої, здійснюється у три етапи:

- аналіз наявних у соціумі життєвих смислів;
- перетворення частини життєвих смислів у особистісно значущі;
- прийняття на себе власної відповідальності за їх реалізацію [15].

Механізмом екзистенційного життєвого проекту, як зазначає дослідниця, виступає екзистенційна рефлексія. Цей феномен є «усвідомленням більшої чи меншої значущості певних життєвих цінностей у порівнянні з іншими» [15].

Таким чином, у роботах Н. Чуєвої рефлексія розглядається як механізм життєвого проекту людини на всіх рівнях його творення: механізмом проекту подій є рефлексивне осмислення нею свого минулого, створення проекту особистісних характеристик передбачає рефлексивний вихід особистості за межі свого конкретного буття й осми-

слення можливостей перспективного проектування свого «Я» у площині майбутнього. Основою екзистенційного життєвого проекту виступає екзистенційна рефлексія.

Нерозривний взаємозв'язок рефлексивного осмислення людиною свого буття з проектуванням нею власних екзистенцій в особливі, лімінальні, життєві періоди підкреслює О. Сапогова. На її думку, лімінальні періоди життя людини – це етапи значних змін соціальної ситуації розвитку людини. Це етапи «розриву» її життєвого досвіду, логічного смислового завершення фрагментів її життєвого шляху. Проживання лімінальних періодів розвитку здійснюється засобами руйнації власного «Я» актуального і створення «себе іншого». Динамічні зміни власного «Я» особистості нерозривно пов'язані і з процесами здійснення нею життєвих виборів, цілеутворення і самопроектування. Вирішення особистістю життєвих завдань лімінальних періодів здійснюється засобами рефлексії власних смислових і ціннісних конструктів, «Я-образів» на основі вже наявного екзистенційного досвіду. Рефлексія особистістю свого життя у лімінальні періоди включає етапи її особистісно-емоційних переживань, інтелектуальної обробки цих переживань, самооцінки суб'єктивної значущості лімінального етапу для себе і власного життєвого вибору на цьому етапі [10].

Четвертим, останнім етапом рефлексивного осмислення особистістю лімінальних етапів свого життя, згідно з О. Сапоговою, є її самопроектування. Процес самопроектування особистості у лімінальні періоди її життя включає конструювання нового «образу Я», розробку життєвих цілей і планів наступного життєвого етапу, очікування й оцінку вірогідності ключових життєвих подій майбутнього та вироблення засобів реалізації бажаних життєвих цілей і планів [10].

Здійснений аналіз літературних джерел дає можливість констатувати наявність у фаховій літературі різних аспектів дослідження взаємозв'язку рефлексії та проектування особистістю свого життєвого шляху. Рефлексія розглядається як:

- механізм осмислення людиною свого життєвого шляху та проектування його у життєвій перспективі (М. Клементьєва);
- засіб подолання людиною соціально стереотипного і створення авторського життєвого проекту (С. Гуцол);
- механізм творення життєвого проекту особистості на всіх його рівнях (Н. Чуєва);
- складне багаторівневе психічне утворення, найвищий рівень якого і є самопроектуванням людини (О. Сапогова).

При цьому в дослідженнях зазначених учених підкреслюється думка про те, що у критичні або лімінальні періоди свого життя для конструктивного вирішення суб'єктивно складних життєвих ситуацій і створення «іншого себе» людина звертається саме до пошуку вихідних екзистенціалів своєї подальшої життєтворчості.

Вироблення авторських ціннісних і смислових, зокрема смисложиттєвих, конструктів свого буття індивідуум здійснює за допомогою рефлексії. Таким чином, становлення рефлексії розглядається у нерозривному взаємозв'язку з екзистенційним розвитком особистості. У роботах учених підкреслюється висока значущість особливого інтегративного виду рефлексії – екзистенційної рефлексії як механізму проектування нею свого життєвого шляху.

Базисним утворенням проектування життєвого шляху в юнацькому віці є смисложиттєвий пошук людини. У процесі рефлексивного осмислення свого буття людина здійснює вихід за межі соціально-стереотипного способу свого існування і звертається до життєтворчого конструювання свого життєвого шляху. С. Рубінштейн наголошував на наявності двох способів життя людини. Соціально детермінований спосіб життя, що не виходить за межі безпосередніх міжособистісних взаємин людини, є її буттям «всередині буття». За такого способу життя особистість виробляє ставлення до окремих явищ і подій свого життя, але не до життя в цілому, а отже, не може стати його суб'єктом. Базисом конструювання людиною іншого, буттєвого способу свого життя є детерміноване рефлексією його філософське осмислення. Особистість займає життєву позицію не всередині, а над своїм життям і здійснює його суб'єктне конструювання [9]. К. Абульханова-Славська також розглядає феномен смислу життя як основу цілісного інтегративного конструювання людиною свого буття, здатності концентрувати всю життєву енергію на досягнення стратегічних життєвих цілей, а не розпорошувати її на другорядні життєві завдання і справи. Смысл життя водночас є і «кривою» життя, способом життєздійснення людини. Життєва рефлексія у роботах вченої виступає механізмом усвідомлення можливостей і необхідності реалізації різних можливостей, видів діяльності у майбутньому. Таким чином, саме рефлексія дає можливість людині здійснити корекцію свого перспективного життєвого проекту ще до його реалізації [1]. Рефлексія у роботах учених виступає механізмом осмислення людиною свого буття, відмови від соціального стереотипного способу буття і конструювання власної, авторської «стратегії життя» [1; 9].

Сензитивним періодом рефлексивного осмислення особистістю свого буття, у тому числі осягнення екзистенційних основ його конструювання, є юнацький вік. Специфіка розвитку екзистенцій юнаків зумовлюється тим, що індивідуум відкриває для себе неоднозначність людського існування, переживає сумніви у значущості власного існування і, як наслідок, здійснює пошук сенсу власного існування, замислюється над своїм людським обов'язком, відповідальністю за свій внесок у прогрес історичного буття людства. Історичний процес людського суспільства в цілому керується сенсом (В. Франкл [14]).

Згідно з І. Коном, відкриваючи соціальне (історичне) буття людства, юнак осмислює і намагається поєднати два виміри сенсу буття: сенс буття людства в цілому і сенс свого індивідуального буття. У пошуках відповіді на питання про сенс свого життя особистість звертається до соціального інформаційного простору. Проте юнак не одержує смисложиттєві когніції в готовому вигляді, оскільки вони можуть бути вироблені лише у процесі власної практичної діяльності й емоційно прожиті, вистраждані [8].

Згідно з науковою позицією І. Семенова, розвиток здатності особистості до інтроспекції перетворює її у механізм рефлексивного осмислення людиною власних екзистенційних подій і переживань. Саморозуміння і розвиток власного «Я» забезпечує внутрішню підтримку особистості у ситуаціях життєвого вибору, невизначеності, конфліктів та ін. Екзистенційна рефлексія є процесом «смислового буття людини» [11, с. 27]. Продуктивність екзистенційної рефлексії полягає у розумінні «людиною ситуації і себе в ній для смислового виокремлення з цього уроків з метою перебудови поведінки і діяльності, а також для проектування свого майбутнього» [11, с. 27].

На думку А. Бодальова, інтегральна екзистенційна рефлексія є результатом взаємодії всіх інших видів рефлексії та зумовлює радикальні перетворення «образу Я» людини у кризових життєвих ситуаціях [3].

У юнацькому віці рефлексія екзистенційно-професійного цілепокладання особистості, згідно з І. Семеновим, включає осмислення нею найзначущіших проблемно-конфліктних життєвих ситуацій, а саме професійного самовизначення, вибору супутника життя, власного здоров'я, неформальних міжособистісних взаємин та ін. [11].

Згідно з І. Семеновим, В. Анікіною, сензитивним періодом розвитку екзистенційної рефлексії є юнацький вік. За результатами експериментальних досліджень В. Анікіної було виявлено, що саме екзистенційна рефлексія є засобом вироблення юнаками смислової карти-

ни особистості й виокремлення тих ключових смислів і смислових зв'язків, які дають їй можливість віднайти ефективне рішення складних проблемно-конфліктних життєвих ситуацій [2; 11].

Таким чином, здійснений аналіз літературних джерел дає можливість констатувати, що проблемі рефлексії у фаховій літературі приділяється значна увага. У роботах радянських і сучасних учених представлені різні точки зору щодо інтерпретації цього психічного утворення. Однак у роботах більшості психологів рефлексія розглядається як складний психічний феномен, що дає можливість особистості вийти за межі індивідуального буття, нівелювати вплив соціальних стереотипів і здійснити авторське конструювання свого життєвого шляху. Розвиток процесів життєпроекування й рефлексії, становлення все складніших видів цього психічного утворення відбувається у нерозривній єдності.

Найвищим рівнем розвитку рефлексії є екзистенційна рефлексія, яка здійснює осмислення людиною не окремих аспектів свого життєвого поля, а життя у цілому, в тому числі його ключових ціннісно-смислових конструктів. Рефлексія, зокрема екзистенційна, детермінує активізацію смисложиттєвого пошуку, ціннісних і смисложиттєвих орієнтацій особистості у критичні або лімінальні періоди її життя. На лімінальних етапах життєвого шляху після логічного завершення певної частини життєвої історії людини саме творення особистістю власних екзистенцій свого буття сприяє виробленню нею перспективного проекту самоздійснення на наступному життєвому етапі. Рефлексивне осмислення і подальше творення людиною авторського життєвого проекту визначає інтеграцію її життєвої активності у різних сферах буття й концентрацію життєвої енергії на досягненні стратегічних життєвих цілей.

У віковому аспекті сензитивним періодом розвитку екзистенційної рефлексії, смисложиттєвого пошуку і проектування людиною свого життя є юнацький вік. У цьому лімінальному періоді особистість із набуттям громадянської та соціальної зрілості вперше набуває можливості самостійно здійснювати свої життєві вибори. У дослідженнях сучасних учених підкреслюється думка про те, що саме екзистенційна рефлексія в юнацькому віці є засобом самопроектування і самореалізації людини в різних модусах життя: професійному, сімейному, приватному та ін.

Водночас подальшої розробки у теорії та практиці психологічної науки потребують такі аспекти досліджуваної проблеми, як взаємозв'язок рефлексії та проектування життєвого шляху особистості на різних вікових етапах, зміст, структура екзистенційної рефлексії, роль і

місце цього психічного утворення у процесах екзистенційного зростання особистості, вплив екзистенційної рефлексії у сензитивному періоді її розвитку, юнацькому віці на конструювання особистістю свого буття у різних вимірах життєвого часу і простору.

Посилання:

1. *Абульханова-Славская, К. А.* Стратегия жизни / *К. А. Абульханова-Славская.* — М. : Мысль, 1991. — 299 с.
2. *Аникина, В. Г.* Экзистенциальная рефлексия личности в проблемно-конфликтных ситуациях : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / *Аникина Вероника Геннадьевна.* — М., 2000. — 223 с.
3. *Бодалев, А. А.* Социально-перцептивная компетентность профессионала как один из факторов эффективности его работы / *А. А. Бодалев* // Развитие социально-перцептивной компетентности личности / Под общ. ред. *А. А. Деркача.* — М. : Луч, 1998. — С. 3-19.
4. *Выготский, Л. С.* Динамика и структура личности подростка / *Л. С. Выготский* // Хрестоматия по возрастной психологии : учебное пособие для студентов / ред. *Д. И. Фельдштейн* ; сост. *Л. М. Семенюк.* — М. : Международная педагогическая академия, 1994. — С. 211-215.
5. *Гуцол, С. Ю.* Самопроектирование личности как задача на «воплощение потенциального» [Электронный ресурс] // V Всероссийская научно-практическая конференция на основе интернет-форума «Психологическое знание в контексте современности: теория и практика». — Йошкар-Ола, 2015. Режим доступа : <http://mosi.ru/ru/conf/articles/samoproektirovanie-lichnosti-kak-zadacha-na-voploshchenie-potencialnogo>
6. *Карпов, А. В.* Психология рефлексивных механизмов деятельности / *А. В. Карпов.* — М. : ИП РАН, 2004. — 424 с.
7. *Клементьева, М. В.* Исследование рефлексии жизненного пути на материале создания автобиографического нарратива // Культурно-историческая психология. — 2012. — №3. — С. 30-39.
8. *Кон, И. С.* Психология ранней юности / *И. С. Кон.* — М. : Просвещение, 1989. — 252 с.
9. *Рубинштейн, С. Л.* Человек и мир / *С. Л. Рубинштейн.* — М. : Наука, 1997. — 190 с.
10. *Сапогова, Е. Е.* Экзистенциальное содержание лиминальных периодов жизни // Работа переживания и психологическая помощь детям : Сб. статей и тезисов выступлений II Международной конференции Телефонов доверия (Москва, 25-27 октября 2007) / Под общ. ред. *Г. Э. Мариани.* — М. : Национальный Фонд защиты детей от жестокого обращения, 2007. — С. 88-95.
11. *Семенов, И. Н.* Рефлексивно-психологические особенности межпоколенческого подхода / *И. Н. Семенов* // Психология славянской нравственности : Материалы междунар. науч.-практ. конф. — Тамбов : ТГУ, 2009. — С. 194-198.
12. *Слободчиков, В. И.* Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в психологию субъективности : учеб. пособие для вузов / *В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев.* — М. : Школа-Пресс, 1995. — 384 с.

13. *Степанов, С. Ю.* Психология рефлексии: проблемы и исследования / *С. Ю. Степанов, И. Н. Семенов* // Вопросы психологии. — 1985. — № 3. — С. 31-40.
14. *Франкл, В.* Человек в поисках смысла / *В. Франкл*. — М. : Прогресс, 1990. — 372 с.
15. *Чуева, Н. А.* Возрастная динамика жизненного проектирования / *Н. А. Чуева* // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. — 2013. — Вып. 3. — С. 284-294.

References (transliterated and translated):

1. *Abul'hanova-Slavskaya, K. A.* Strategiya zhizni (Strategy of life). Moscow, 1991, 299 p. [in Russian].
2. *Anikina, V. G.* Ekzistentsial'naya refleksiya lichnosti v problemno-konfliktnykh situatsiyah : diss. ... kand. psihol. nauk : 19.00.07 (Existential reflection of the personality in the problem-conflict situations : Ph. D. thesis in Psychology). Moscow, 2000, 223 p. [in Russian].
3. *Bodalev, A. A.* Sotsial'no-pertseptivnaya kompetentnost' professionala kak odin iz faktorov effektivnosti ego raboty (Socio-perceptual competence of a specialist as one of the factors of his/her work efficiency) // Development of social and perceptual competence of the individual / Ed. by *A. Derkach*. Moscow, 1998, P. 3-19. [in Russian].
4. *Vygotsky, L. S.* Dinamika i struktura lichnosti podrostka (The dynamics and structure of the personality of a teenager) // Readings in psychology : Textbook for students / Ed. by *D. I. Feldshteyn* ; comp. by *L. M. Semenyuk*. Moscow, 1994, P. 211-215. [in Russian].
5. *Gutsol, S. Yu.* Samoproektirovaniye lichnosti kak zadacha na «voploshcheniye potencial'nogo» (Personality's self-projection as a task for the «incarnation of the potential» [Electronic resource] // The 5th All-Russian scientific-practical conference on the basis of Internet-forum «Psychological knowledge in the context of modernity : Theory and practice». Yoshkar-Ola, 2015. Available at : <http://mosi.ru/ru/conf/articles/samoproektirovanie-lichnosti-kak-zadacha-na-voploshchenie-potencialnogo> [in Russian].
6. *Karpov, A. V.* Psihologiya refleksivnykh mekhanizmov deyatel'nosti (Psychology of reflexive mechanisms of activity). Moscow, 2004, 424 p. [in Russian].
7. *Klementyeva, M. V.* Issledovaniye refleksii zhiznennogo puti na materiale sozdaniya avtobiograficheskogo narrativa (The study of life course reflection on the material of creating an autobiographical narrative) // Kulturno-istoricheskaya psikhologiya (Cultural and Historical Psychology), 2012, No 3, P. 30-39. [in Russian].
8. *Kon, I. S.* Psihologiya ranney yunosti (Psychology of early youth). Moscow, 1989, 252 p. [in Russian].
9. *Rubinshteyn, S. L.* Chelovek i mir (Man and the world). Moscow, 1997, 190 p. [in Russian].
10. *Sapogova, E. E.* Ekzistentsial'noye sodержaniye liminal'nykh periodov zhizni (Existential content of liminal periods of life) // (Work of experience and psychological care for children : Coll. papers and talking points of the 2nd International conference of helpline (Moscow, October 25-27, 2007) / Ed. *G. E. Mariani*. Moscow, 2007, P. 88-95. [in Russian].

11. *Semenov, I. N.* Refleksivno-psihologicheskiye osobennosti mezhpokolencheskogo podkhoda (Reflexive and psychological characteristics of intergenerational approach) // Psychology of Slavic morality : Proceedings of International scientific-practical conference. Tambov, 2009, P. 194-198. [in Russian].
12. *Slobodchikov, V. I., Isayev, E. I.* Osnovy psihologicheskoy antropologii. Psihologiya cheloveka: Vvedeniye v psihologiyu subyektivnosti : ucheb. posobiye dlya vuzov (Fundamentals of psychological anthropology. Psychology of Human : Introduction to Psychology of subjectivity : Tutorial for higher schools). Moscow, 1995, 384 p. [in Russian].
13. *Stepanov, S. Yu., Semenov, I. N.* Psihologiya refleksii: problemy i issledovaniya (Reflection Psychology: Problems and research) // Voprosy psikhologii (Issues of Psychology), 1985. No 3, P. 31-40. [in Russian].
14. *Frankl, V.* Chelovek v poiskakh smysla (Man in search of meaning). Moscow, 1990, 372 p. [in Russian].
15. *Chueva, N. A.* Vozrastnaya dinamika zhiznennogo proyektirovaniya (Age dynamics of life design) // Bulletin of Tula State University. Humanitarian sciences, 2013, Issue 3, P. 284-294. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 01.11.16

О. Гріньова

Вплив рефлексії на проектування життєвого шляху особистості

У статті досліджується проблема впливу рефлексії на проектування життєвого шляху особистості. Висвітлено наукові позиції сучасних вчених щодо інтерпретації феномена рефлексії. Проаналізовано взаємозв'язок рефлексії та життєвого проекту особистості. Розглянуто вплив екзистенційної рефлексії на осмислення людиною власного буття та проектування своєї життєвої перспективи. Автор статті робить висновок, що проблемі рефлексії у фаховій літературі приділяється значна увага, однак у роботах більшості психологів рефлексія розглядається як складний психічний феномен, що дає можливість особистості вийти за межі індивідуального буття, нівелювати вплив соціальних стереотипів і здійснити авторське конструювання свого життєвого шляху. Розвиток процесів життєпроекування й рефлексії, становлення все складніших видів цього психічного утворення відбувається у нерозривній єдності. Найвищим рівнем розвитку рефлексії є екзистенційна рефлексія, яка здійснює осмислення людиною не окремих аспектів свого життєвого поля, а життя у цілому, в тому числі його ключових ціннісно-сміслових конструктів. У віковому аспекті сензитивним періодом розвитку екзистенційної рефлексії, смисло-життєвого пошуку і проектування людиною свого життя є юнацький вік. У цьому лімінальному періоді особистість із набуттям громадян-

ської та соціальної зрілості вперше набуває можливості самостійно здійснювати свої життєві вибори.

Ключові слова: рефлексія, екзистенційна рефлексія, життєвий проєкт, смисл життя, особистість.

O. Hrynova

Impact of Reflection on Designing Individual Life Path

The problem of influence of reflection on personality's life design is researched in the article. Points of view of modern scientists for reflection as psychological phenomenon are represented. An interrelation of reflection and personality's life design is analyzed. An influence of existential reflection on sense-of-life search of human and personality's design of own life perspective is considered. The author concludes that much attention is paid to the problem of reflection in scientific literature, but in the works of most of psychologists reflection is considered as a complex psychological phenomenon that allows a personality going beyond individual existence, neutralizing the impact of social stereotypes and designing life path. The development of life design processes and reflection, becoming more and more complex forms of mental formation occurs in the indissoluble unity. The highest level of reflection is an existential reflection that makes a man understand not certain aspects of the life field but the life in the whole, including its key value-semantic constructs. In the age aspect the sensitive period of existential reflection development, search for life purposes and design of person's life is adolescence. In this liminal period a person for the first time gets an opportunity to exercise independently their life choices as well as to acquire citizenship and social maturity.

Key words: reflection, existential reflection, life design, sense of life, personality.

Рецензент – доктор психологічних наук,
професор Н. І. Жигайло